

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของสังคมไทยเข้าสู่ความทันสมัยตามแบบตะวันตก นับตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา โดยทวีความเข้มข้นมากยิ่งขึ้นในช่วงการดำเนินงานตามแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504-2509) เมื่อ 40 ปีที่แล้วมานั้น ผลจากการพัฒนาประเทศแบบทุนนิยมดังกล่าวที่มีเป้าหมายเน้นทางด้านเศรษฐกิจเป็นหลักนั้นนับว่าประเทศไทยประสบผลสำเร็จอย่างมหาศาล คือ การมีเทคโนโลยีที่ก้าวหน้า มีการสื่อสารทันสมัย การคมนาคมอย่างรวดเร็ว ชีวิตของผู้คนในสังคมมีความสะดวกสบายมากขึ้น¹ แต่ขณะเดียวกันก็เกิดความผิดพลาดในแง่ที่มุ่งความเจริญทางวัตถุโดยการมุ่งเน้นแต่ด้านเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวและขาดการพิจารณาปัญหาอย่างรอบด้านที่คำนึงถึงสภาพของสังคมและวิถีชีวิตของผู้คนพร้อมกันไปด้วย

วิกฤตการณ์ดังกล่าวนี้ทำให้ผู้คนในสังคมเกิดความสับสนในชีวิตเกิดความรู้สึกแปลกแยกระหว่างสังคมแบบเก่ากับสังคม การปรับตัวของผู้คนในสังคมไทยให้เข้ากับทันสมัยเป็นไปอย่างไม่ราบรื่นนัก อันเป็นผลทำให้ผู้คนในสังคมสมัยใหม่มีแนวโน้มที่ต้องการแสวงหารากฐานของระบบคุณค่าและจิตวิญญาณที่จะอธิบายการมีอยู่ของเขาได้อย่างมีความหมาย² ในเรื่องนี้มีนักวิชาการให้ความเห็นในทำนองเดียวกันว่า ศาสนาเป็นผลตอบสนองจากความรู้สึกที่กดดันหรือความอึดอัดขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากความแปรผันของภาวะความสมดุลของสังคมอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมท่ามกลางสภาพการณ์เช่นนี้สังคมจะพยายามฟื้นฟูพลังตัวเองด้วยมาตรการและหนทางต่างๆ ดังเช่น การสร้างลัทธิพิธี นิกลาย ขบวนการทางศาสนาและลัทธิพิธีความเชื่อใหม่ๆ ที่หลากหลาย³

¹ ยุค ศรีอาริยะ, “เครือข่ายอำนาจครอบโลกและวิกฤตเศรษฐกิจฟองสบู่” ในพิทยา ว่องกุล (บก.)

กลียุคกับหายนะเศรษฐกิจไทย. (กรุงเทพมหานคร : โครงการวิถิทรรศน์, 2541), หน้า 6.

² อภิญา เพ็ญฟูสกุล, ศาสนทัศน์ของชุมชนเมืองสมัยใหม่ : ศึกษากรณีวัดพระธรรมกาย.

รายงานวิจัยเสนอต่อศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540, หน้า 4.

³ Aberle, David. “A Note on Relative Deprivation Theory as Applied to Millenarian and Order Cult-Movement” in William A. Lessa and Evon Z. Vogt (eds.) *Reader in Comparative Religion*. Third Edition. (New York : Haper and Row, 1971), p.180.

ปรากฏการณ์ทางศาสนาเหล่านี้ได้เกิดขึ้นในสังคมเมืองของประเทศต่างๆทั่วเอเชียที่ได้มีการพัฒนาประเทศตามแบบตะวันตก⁴

ประเทศไทยปัจจุบันได้มีความแพร่หลายของขบวนการทางศาสนาและลัทธิพิธีต่างๆเกิดขึ้นมากมาย เช่น สำนักสวนโมกข์ สำนักธรรมกาย สำนักสันติอโศก สำนักพระป่าในภาคอีสาน ลัทธิพิธีเสด็จพ่อ ร.5 ลัทธิพิธีเจ้าแม่กวนอิม ลัทธิพิธีสุพรรณกัลยา ลัทธิพิธีทรงเจ้าเข้าผี เกจิอาจารย์ และผู้ขมังเวทย์ต่างๆตลอดจนไสยศาสตร์หลายรูปแบบ เป็นต้น⁵ ซึ่งสอดคล้องกับผลสำรวจทัศนคติของคนไทยเพื่อสะท้อนภาพรวมของสังคมไทย โดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยได้ระบุว่าคนไทยจำนวนมากต้องการที่พึ่งทางใจสูงเช่น มีพระพุทธรูป พระเครื่องไว้บูชาร้อยละ 72.5 มีผู้นับถือความเชื่อและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใหม่ๆเกิดขึ้นอย่างมาก เช่น ลัทธิพิธีเสด็จพ่อ ร.5 ถึงร้อยละ 36.8 ลัทธิพิธีเจ้าแม่กวนอิม กวนอู ท้าวมหาพรหม พระพิฆเนศ ถึงร้อยละ 8.7⁶ ปรากฏการณ์ทางสังคมและศาสนาเหล่านี้ทางหนึ่งสะท้อนถึงความต้องการที่หลากหลายขึ้นของคนไทยและความอ้างว้างโดดเดี่ยวของปัจเจกบุคคลซึ่งเกิดความรู้สึกที่ขาดความมั่นคงในจิตใจหรือจิตวิญญาณที่สามารถสัมผัสกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาได้ จึงพยายามไขว่คว้าหาที่พึ่งทางใจ ส่วนในอีกแง่หนึ่งก็บ่งชี้ถึงสำคัญว่า พุทธศาสนาไทยที่เคยเป็นรากฐานของสังคมไทยมาแต่เดิมนั้น กำลังเสื่อมโทรมลงไม่สามารถปรับเปลี่ยนจุดเน้นในหลักธรรมคำสอนและกิจกรรมทางศาสนาให้สอดคล้องกับชีวิตของคนในยุคสมัยใหม่⁷

ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงด้านความเชื่อทางศาสนาของผู้คนในสังคมไทยยุคนี้ได้เกิดมีกลุ่มนักศึกษามหาวิทยาลัยต่างๆทั่วประเทศได้เลือกนับถือความเชื่อทางศาสนาและลัทธิพิธีต่างๆอย่างหลากหลาย ได้เกิดการรวมกลุ่มกันในลักษณะเป็น "ขบวนการเคลื่อนไหวทางศาสนา" เพื่อทำกิจกรรมศาสนาที่สนองตอบความต้องการทางศาสนาและจิตวิญญาณโดยผ่านกิจกรรมทางศาสนา เช่น สวดมนต์ทำวัตรประจำวัน นั่งสมาธิ รักษาศีล ฟังธรรม เข้าวัดปฏิบัติธรรมและการดักบาตร

⁴ Mulder, Niels. *Inside Southeast Asia : Religion Everyday Life Cultural Change*. (Amsterdam : Pepin Press, 1996), p. 125. : Keyes, Charles F., Laurel Kendall and Hardacre Helen (eds.) *Asian Visions of Authority : Religion and the Modern States of East and Southeast Asian*. (Honolulu : University of Hawaii Press, 1994), p. 45.

⁵ ทวีวัฒน์ ปุณฺณทวิวัฒน์, “กระเทาะเปลือกพุทธศาสนา : วิเคราะห์เกจิลัทธิคังในไทย (1)” มติชนรายวัน. 24 มิถุนายน 2542 : 12.

⁶ ธีรยุทธ บุญมี, “การสำรวจทัศนคติด้านสังคม การเมือง และวัฒนธรรมเตรียมตัวสู่ปี 2000” มติชนรายวัน. 14 ธันวาคม 2542 : 2.

⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ลัทธิพิธีเจ้าแม่กวนอิม” ศิลปวัฒนธรรม. 15,10 (สิงหาคม 2537) : 80.

ประจำทุกสัปดาห์ นิทรรศการเผยแผ่พุทธศาสนา ประเพณีไหว้ครู ถวายคุณธรรมประจำปี เป็นต้น พวกเขาได้กระทำกิจกรรมนี้อย่างต่อเนื่องและสัมพันธ์กับวิถีชีวิตประจำวันเป็นเสมือนส่วนหนึ่งในการดำเนินชีวิต อาจกล่าวได้ว่ารากฐานความเชื่อทางศาสนาเป็นตัวกำหนดการแสดงออกทางสังคม ด้านต่างๆของพวกเขาพร้อมกันไปด้วย อาทิเช่น การคบเพื่อน การแต่งกาย การเรียนรู้ รูปแบบของการใช้ชีวิต และการบริโภค เป็นต้น

นอกจากนี้ขบวนการทางศาสนาดังกล่าวได้เผยแผ่ความเชื่อทางศาสนาแก่เพื่อนนักศึกษาภายในสถาบันการศึกษาของตนซึ่งส่วนใหญ่ประสบความสำเร็จอย่างยิ่ง มีนักศึกษาให้ความสนใจมาร่วมกิจกรรมเป็นจำนวนมากและสามารถสร้างการยอมรับภายในสถาบันได้เป็นอย่างดี ยกเว้นแต่บางสถาบันการศึกษาที่ชมรมพุทธศาสน์มีการรวมกลุ่มของนักศึกษาที่เชื่อถือศรัทธาแนวปฏิบัติของสำนักต่างๆอย่างหลากหลายในสังคม อาทิเช่น สำนักสวนโมกข์ สำนักพระป่า สำนักธรรมกาย สำนักสันติอโศก สำนักเกจิอาจารย์ในท้องถิ่น เป็นต้น จึงเกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มนักศึกษาของสำนักต่างๆเพราะแต่ละกลุ่มเกรงว่าอาจถูกครอบงำและขจัดออกไป ถ้าหากกลุ่มนักศึกษาจากสำนักอื่นๆได้รับการยอมรับให้เข้ามาแก่นำของชมรมพุทธศาสนา เหตุการณ์ลักษณะนี้ได้เกิดขึ้นที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยมหิดล และมหาวิทยาลัยขอนแก่น เป็นต้น

กรณีมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ชมรมพุทธศาสน์มีแก่นนำที่ศรัทธาความเชื่อทางศาสนาของสำนักต่างๆที่หลากหลายมาก ต่อมาเมื่อกลุ่มนักศึกษาหลายสำนักมารวมกัน เช่น กรณีนักศึกษาที่นับถือสำนักธรรมกาย ที่เรียกตนเองว่า ธรรมทายาท หรือ ในที่นี้ผู้วิจัยเรียกว่า ขบวนการธรรมทายาท ได้เริ่มเข้ามาเผยแผ่ความเชื่อทางศาสนาใน ปี พ.ศ.2528 เป็นต้นมา ได้มีการต่อสู้ทางความคิดและการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองระหว่างกันเป็นเวลาต่อเนื่องอยู่หลายสิบปี โดยขบวนการธรรมทายาทใช้วิธีการต่างๆทั้งที่ละมุนละม่อมและรุนแรง เช่น การสมัครเป็นสมาชิกและพยายามปรับตัวเพื่อสร้างการยอมรับกิจกรรมของสำนักอื่นๆหรือการเข้าไปสมัครชิงตำแหน่งประธานชมรมพุทธศาสนาอย่างเปิดเผย เป็นต้น อย่างไรก็ตามขบวนการไม่ประสบความสำเร็จในการเข้าไปเผยแผ่ความเชื่อทางศาสนาและยึดครองชมรมพุทธศาสนา แต่กลับได้รับการต่อต้านอย่างหนักจากสมาชิกจากฝ่ายสำนักอื่นๆที่เป็นแก่นนำของชมรมพุทธศาสนา มาก่อนในที่สุดได้เกิดความขัดแย้งและกระทบกระทั่งกันอย่างรุนแรง เป็นผลทำให้ขบวนการธรรมทายาทในสถาบันแห่งนี้ได้มีการประกาศตัวที่ชัดเจนโดยมีการแยกกลุ่มออกไปดำเนินกิจกรรมอย่างเป็นเอกเทศไม่สังกัดชมรมพุทธศาสนา ซึ่งทำให้ต้องมีการปรับยุทธวิธีของกิจกรรมการเผยแผ่ความเชื่อทางศาสนาด้วยวิธีการอันหลากหลายเพื่อสร้างการยอมรับและความชอบธรรมของการดำรงอยู่ของขบวนการนี้ภายในสถาบัน

ในที่นี้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาพัฒนาการและความเคลื่อนไหวทางศาสนาของขบวนการธรรมทายาท และปฏิสัมพันธ์ทางสังคมกับกลุ่มนักศึกษาของสำนักอื่นๆทั้งในเชิงความร่วมมือและ

จัดแย้งของการเผยแพร่ความเชื่อทางศาสนาในสถาบันอุดมศึกษาภาคเหนือจำนวน 3 แห่ง ซึ่งได้แก่ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยแม่โจ้และสถาบันราชภัฏเชียงใหม่ นับตั้งแต่ ปี พ.ศ.2528 ซึ่งเป็นปีที่ขบวนการธรรมทายาทได้เริ่มเข้ามาเผยแพร่ความเชื่อทางศาสนาในภาคเหนือจนถึงปัจจุบัน ตลอดจนศึกษากระบวนการสร้างอัตลักษณ์ทางศาสนาของขบวนการทางศาสนาโดยพิจารณาในฐานะเป็นชุมชนปฏิบัติการและการนำเสนอตัวตนของตนเองเพื่อช่วงชิงพื้นที่ทางสังคมในบริบทของสถาบันอุดมศึกษาและสังคมเมืองสมัยใหม่ นอกจากนี้ยังต้องการจะศึกษาถึงเงื่อนไขทางสังคมที่ก่อให้เกิดการสร้างอัตลักษณ์ทางศาสนาของขบวนการนี้ยังมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมการแสดงออกทางสังคมของพวกเขา การศึกษานี้ส่วนหนึ่งเป็นประสบการณ์ที่ผู้วิจัยเคยเข้าร่วมเป็นสมาชิกของขบวนการนี้เมื่อครั้งเป็นนักศึกษาปริญญาตรีของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ระหว่างปี พ.ศ. 2534-2536 การวิจัยนี้จึงประสงค์ที่จะเข้าใจขบวนการดังกล่าวในฐานะเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมซึ่งเกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนาที่เกิดขึ้นกับผู้คนที่อยู่ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคมเมืองสมัยใหม่ที่มีความหลากหลายซับซ้อนนี้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาพัฒนาการความเคลื่อนไหวทางศาสนาของขบวนการธรรมทายาทในสถาบันอุดมศึกษาภาคเหนือ
2. เพื่อศึกษากระบวนการสร้างอัตลักษณ์ทางศาสนาของขบวนการธรรมทายาทในสถาบันอุดมศึกษาภาคเหนือ
3. เพื่อศึกษาเงื่อนไขทางสังคมที่ก่อให้เกิดการสร้างอัตลักษณ์ทางศาสนาของขบวนการธรรมทายาทในสถาบันอุดมศึกษาภาคเหนือ

ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตด้านพื้นที่ คือ สถาบันอุดมศึกษาในภาคเหนือ จำนวน 3 แห่ง ได้แก่ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ และสถาบันราชภัฏเชียงใหม่
2. ขอบเขตด้านระยะเวลา
ศึกษาความเป็นมาและพัฒนาการความเคลื่อนไหวของขบวนการธรรมทายาทในสถาบันอุดมศึกษาภาคเหนือทั้ง 3 แห่งดังกล่าว ตั้งแต่ปี พ.ศ.2528 ถึง ปัจจุบัน
3. ขอบเขตด้านประชากร คือ กลุ่มนักศึกษาธรรมทายาทในสถาบันอุดมศึกษาภาคเหนือจำนวน 3 แห่ง คือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ และสถาบันราชภัฏเชียงใหม่ เป็นผู้ให้ข้อมูลหลักจำนวนแห่งละประมาณ 5 คน นอกจากนี้ยังมีผู้เกี่ยวข้องกับขบวนการดังกล่าว

บางส่วน เช่น กลุ่มนักศึกษาชมรมพุทธศิลป์ กลุ่มนักศึกษารรรมทายาทที่สำเร็จการศึกษาไปแล้ว กลุ่มเพื่อนร่วมชั้นเรียน กลุ่มเพื่อนร่วมหอพัก กลุ่มนักศึกษาในสโมสรนักศึกษาและชมรมต่างๆ ในสถาบันอุดมศึกษาเหล่านั้น เป็นต้น

4. ขอบเขตด้านเนื้อหา

4.1 ศึกษาพัฒนาการความเคลื่อนไหวทางศาสนาของขบวนการธรรมทายาท

ตลอดจนปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและการเมืองของการเผยแผ่ความเชื่อทางศาสนาในสถาบันอุดมศึกษา ภาคเหนือ ทั้งในเชิงความร่วมมือและขัดแย้งกับนักศึกษากลุ่มอื่นๆ และองค์กรต่างๆ ตลอดจนการสร้างภาพลักษณ์ในการดำรงอยู่ของกลุ่มนักศึกษาภายในและภายนอกสถาบัน

4.2 ศึกษากระบวนการสร้างอัตลักษณ์ของขบวนการธรรมทายาทในสถาบันอุดมศึกษา

ภาคเหนือ โดยการพิจารณาจากวิธีการและปฏิบัติการที่เกิดขึ้นในกลุ่มซึ่งมีฐานะเป็นชุมชนปฏิบัติการ เช่น โครงสร้างขององค์กร ขั้นตอนการเข้ามาเป็นสมาชิก กิจกรรม ความสัมพันธ์ของสมาชิกในองค์กร ภูมิหลังทางสังคมของสมาชิก รูปแบบการใช้ชีวิต เครือข่ายทางสังคม วาทกรรม การช่วงชิงพื้นที่ทางสังคม เป็นต้น

4.3 ศึกษาเงื่อนไขทางสังคมที่ก่อให้เกิดการสร้างอัตลักษณ์ทางศาสนาของขบวนการธรรมทายาทในสถาบันอุดมศึกษาภาคเหนือ เช่น การมีส่วนร่วมในกิจกรรม ความเชื่อทางศาสนา โครงสร้างองค์กร พื้นที่ทางสังคม/กายภาพ เป็นต้น

นิยามศัพท์เฉพาะ

ความเคลื่อนไหวทางศาสนา หมายถึง การดำเนินการของกลุ่มผู้มีความเชื่อถือศรัทธาในศาสนาที่รวมตัวกัน ซึ่งมีจุดมุ่งหมายแน่นอนเพื่อดำเนินการตอบสนองความเชื่อทางศาสนาของตน ด้วยการปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนา ตามที่ได้กำหนดไว้อย่างต่อเนื่องและมุ่งไปสู่ความเปลี่ยนแปลงอย่างของสถาบันสังคมที่เป็นอยู่ โดยกลุ่มคนเหล่านี้มักจะขึ้นอยู่กับผู้นำที่มีบุคลิกดึงดูดคนได้มีแนวคิดและการจัดองค์กรที่ทันสมัย มีพฤติกรรมการแสดงออกที่ก้าวหน้า สามารถดึงดูดคนหนุ่มสาวที่ไม่พอใจศาสนาหลักที่เป็นทางการ หรือสภาพชีวิตของสังคมปัจจุบัน

ธรรมทายาท หมายถึง กลุ่มนักศึกษาในระดับปริญญาตรีของสถาบันอุดมศึกษาภาคเหนือ ทั้งชายและหญิงที่ได้ผ่านการอบรมธรรมทายาทจากสำนักธรรมกาย หลังจากได้ผ่านการอบรมมาแล้วจึงได้มีรวมตัวกันเป็นกลุ่มขึ้น เพื่อดำเนินกิจกรรมทางศาสนาตามแนวความเชื่อทางศาสนาของสำนักธรรมกายและเผยแผ่ความเชื่อทางศาสนาของตนแก่เพื่อนนักศึกษาในสถาบัน

สถาบันอุดมศึกษาภาคเหนือ หมายถึง สถาบันอุดมศึกษาในภาคเหนือที่ทำการสอนในระดับปริญญาตรีขึ้นไป จำนวน 3 แห่ง คือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ และสถาบันราชภัฏเชียงใหม่

อัตลักษณ์ทางศาสนา หมายถึง การบ่งบอกถึงลักษณะที่แสดงความเป็นตัวตนของมนุษย์ที่มีรากฐานมาจากความเชื่อทางศาสนาแบบสำนักธรรมกาย โดยปรากฏผ่านโลกทัศน์ บุคลิกภาพ ลักษณะนิสัย ทัศนียม อุดมคติ สถานภาพ และพื้นฐานทางสังคมวัฒนธรรม ซึ่งเป็นตัวกำหนดให้บุคคลเลือกปฏิบัติการณ์และเวลาหนึ่งที่เกิดขึ้นไหลตามความเปลี่ยนแปลงของสังคมในยุคสมัยใหม่

สำนักธรรมกาย หมายถึง กลุ่มของความเชื่อทางศาสนาขนาดใหญ่ที่มีศูนย์กลางอยู่ที่วัดพระธรรมกาย จังหวัดปทุมธานี ซึ่งมีรูปแบบความเป็นสถาบันศาสนาที่มีแนวคิดการจัดองค์กรสมัยใหม่โดยใช้รูปแบบการบริหารจัดการที่มีพุทธศาสตร์เชิงรุกแบบการตลาดในการระดมทุน และเน้นความทันสมัยของเทคโนโลยี มีความเป็นระเบียบ สามารถดึงดูดคนชั้นกลางในเมืองเข้ามานับถือเป็นจำนวนมาก

ความเป็นธรรมกาย หมายถึง กระบวนการแสดงออกที่มีลักษณะเฉพาะของขบวนการธรรมทายาทซึ่งถูกกำหนดจากรากฐานของความเชื่อทางศาสนาของสำนักธรรมกาย โดยสัมพันธ์กับวิถีชีวิตและการแสดงออกทางสังคม เช่น การทำสมาธิ การแต่งกาย การประกอบพิธีกรรม และพฤติกรรมการแสดงออกอื่นๆ เป็นต้น

สังคมเมืองสมัยใหม่ หมายถึง สภาพของวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมเมืองยุคใหม่ที่อยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นอิทธิพลที่ได้รับจากการพัฒนาประเทศแบบตะวันตก

เงื่อนไขทางสังคม หมายถึง ปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการสร้างอัตลักษณ์ทางศาสนาของขบวนการธรรมทายาท ได้แก่ การมีส่วนร่วมในกิจกรรม ความเชื่อทางศาสนา โครงสร้างองค์กร พื้นที่ทางสังคมและกายภาพ เป็นต้น